

گشتی در تاریخ یک گذر قدیمی که هویتش با ماه محرم گره خورده است

حوض نو؛ کوچه عزاداران حسینی

رضا سلیمان نوری | این روزها تابلوی «شهید محمدرضایگانه، بر سردر کوچه نصب شده است اما در نقشه‌های قدیمی، نامش «حوض نو»ست؛ یکی از فرعی‌های محله چهارباغ قدیم که به‌دلیل بهره‌مندی از حسینیه‌ها و تکایای بسیار، از گذشته بین مشه‌دی‌ها به کوچه عزاداری‌های خاص و باشکوه مشهور بوده است. برخی، قدمت عزاداری‌های این کوچه را ۱۵۰ سال می‌دانند؛ سنتی که تا هنوز نیز- با وجود تغییرات رخ داده فراوان در بافت فیزیکی و جمعیتی این محدوده- همچنان پابرجاست و به آن هویت و اعتبار داده است. با ما در ششمین روز محرم همراه باشید و در تاریخ این کوچه قدم بزنید.

نمایی از تابلو و در مسجد خورده

حوض نو؛ کوچه‌ای با مجالس عزاداری کهن

این روزها خیابان شهید اندرزگو، راحت‌ترین مسیر دسترسی به کوچه «شهید یگانه» است اما در نقشه‌ای که ۱۵۴ سال پیش از محلات مشهد ترسیم شده، این راه که به «حوض نو» مشهور بوده، هیچ‌گونه ارتباط مستقیمی با محدوده اندرزگو(خسروی نو) نداشته است. درواقع «حوض نو» در دوران ناصرالدین‌شاه، مسیری بوده که محله چهارباغ را به میانه بازار بزرگ شهر متصل می‌کرده و نوعی میان‌بر محسوب می‌شده است؛ مشه‌دی‌های آن دوران با استفاده از این میان‌بر، می‌توانستند بدون رفتن به محدوده میدان قدیم سرسنگ، از کنار «حوض چهل پایه» و «تکیه سیدها»، خودشان را به بازار شهر برسانند. همچنین در دوره قاجار، این کوچه دارای سه فرعی(دو فرعی در جهت غرب و یکی در سمت شرقی کوچه) بوده است. فرعی نخست(از سمت غرب) به محدوده‌ای که اکنون آن را «کوچه پنجه» می‌خوانند، راه داشته و از همین طریق نیز به کوچه‌های چهارباغ، سراب و شوکت‌الدوله وصل می‌شده است. دومین فرعی غربی، بن‌بست بوده و تنها فرعی شرقی نیز به حمام شاه و بازار شهر می‌رسیده است.

از ایجاد خسروی نو تا ساخت مسجد خورده

جزئی از نقشه حوض نو روی نقشه سال ۱۳۲۵ خورشیدی

ساختر قاجاری کوچه حوض نو، پس از جنگ جهانی دوم(میانه سال‌های ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۳ خورشیدی) نخستین تغییرات خود را تجربه می‌کند. افزوده شدن دو فرعی بن‌بست به تعداد فرعی‌های کوچه در نقشه سال۱۳۲۵ مشهد و همچنین متصل شدن آن به کوچه شوکت‌الدوله از طریق یک فرعی جدید معروف به نوذر(براساس نقشه سال۱۳۳۳) ازجمله آن‌هاست.

مهم‌ترین تغییرات کوچه اما پس از پدید آمدن خیابان خسروی نو(شهید اندرزگوی کنونی) رخ می‌دهد که درنتیجه آن، دو کوچه شوکت‌الدوله و حوض نو از طریق یک مسیر جدید به یکدیگر متصل می‌شوند. این مسیر اکنون با نام «شهید اندرزگوی ۱۷» در نقشه‌های شهری مشخص است.

ساخت نخستین مسجد این محدوده که تنها بیست مترمربع مساحت داشته و به‌سبب همین کمی وسعت در بین مشه‌دی‌ها به «مسجد خورده(کوچک)، مشهور است. دیگر تغییر حوض نو در دوران پهلوی است. برابر اسناد، این مسجد که با نام واقفش، «علیمی شیرازی» ثبت شده است. در تقاطع کوچه حوض نو با حوض چهل پایه قرار داشته و همچنان در همین نشانی پابرجاست.

● آقای سیستمانی و برگزاری مجالس ذکر مصیبت حسینی

از تغییرات این محدوده در دو دوره قاجار و پهلوی گفتیم، اما آنچه سبب تحول کوچه حوض نو می‌شود و جانی دوباره به هویت آن می‌بخشد، آغاز برگزاری روضه‌های پرشور حسینی در منزل مسکونی سیدجواد سیستمانی است. او که فرزند آیات‌عظام مجتهدی و سیستمانی بود، پس از مهاجرت اخوی بزرگ‌ترش، آیت‌ا... سیدعلی سیستمانی، به نجف، خانه‌ای در کوچه حوض نو می‌خرد و یکی از اهالی آن می‌شود. ازآنجا که روضه‌خوانی در خاندان آقای سیستمانی سنتی دیرینه بوده است، سیدجوادآقا مدتی پس از سکنا در این کوچه، تصمیم می‌گیرد مجالس روضه‌خوانی خانوادگی خود را در خانه جدید برگزار کند. چنین می‌شود و در ادامه، اقبال زیاد مشه‌دی‌ها به این مجالس، سبب گسترش آن می‌شود. به‌طوری‌که این خانه در همان سال‌های حکومت پهلوی به یکی از مراکز شلوغ ذکر مصیبت حسینی و همچنین تبلیغ دین اسلام در مشهد تبدیل می‌شود.

مرحوم سیدجواد سیستمانی، مشهورترین چهره ساکن در کوچه شهید یگانه است و خانه‌اش را هم باید مهم‌ترین بنای این کوچه دانست. شهرت این خانه کوچک اما پربرکت که امروزه تنها یادگار خاندان سیستمانی در مشهد محسوب می‌شود، به حدی است که بسیاری از زائران محرمی مشهد حداقل یک‌روز از دوران حضور خود در شهر امام‌رضا^(ع) را به شرکت در مراسم عزای این خانه اختصاص می‌دهند، به

همین دلیل این محدوده را مردم، بیش از آنکه حوض نو یا شهید یگانه بدانند، با نام کوچه «آسیدجوادآقا» می‌شناسند. آیین عزاداری در خانه سیدجواد سیستمانی اما طلوع آفتاب شروع می‌شود و تا اذان ظهر ادامه دارد و جالب اینکه هیچ‌کدام از سخنرانان یا خادمان خانه، برخلاف بیشتر روضه‌خوان‌های مشهور مشهد، پاکت یا هدیه‌ای برای کار خود دریافت نمی‌کنند.

پس از آقای سیستمانی، خاندان صدراالاشراف که سالیانی چند، ریاست صنف طلافروشان مشهد را برعهده داشتند و پس از انقلاب نیز «حسینیه صنف طلا و زرگر مشهد» را در حاشیه خیابان آیت‌ا... خزعلی کنونی احیا کردند، همچنین خاندان سالمیان عطار، سیدمرتضی علم‌الهدی و کوکب پورنجیر(از مدرسان برجسته قرآن) را باید در ردیف چهره‌های شاخص کوچه یاد کرد.

کوچه حوض نو روی نقشه قاجاری دالنج

حوض نو و روزگار امروزش

کوچه حوض نو در سال‌های اخیر مانند بیشتر کوچه‌های بافت قدیم شهر، تحت‌تأثیر طرح‌های نوسازی اطراف حرم مطهر رضوی قرار گرفته و چهره عوض کرده است؛ تغییرنام کوچه از «حوض نو» به «شهید یگانه»، تغییر ورودی کوچه از سمت خیابان اندرزگو و مستقل شدن فرعی‌های آن به‌صورت کوچه‌هایی واحد را باید در شمار این چهره‌تازه‌کردن‌ها جای داد.

اما آنچه اکنون در این محدوده مشهود است، وجود پلاک‌های مذهبی بسیاری است که درنتیجه ساخت‌تکایا و افزایش مجالس مذهبی به‌سبب سکونت علما در سال‌های مختلف پدید آمده‌اند، برای نمونه پس از مسجد خورده، دو منزل مسکونی قرار دارد که روی یکی‌شان تابلوی «موسویه، خودنمایی می‌کند. پس از این دو بنا نیز نوبت به زمینی می‌رسد که گرفتار فئس‌های فلزی است اما در گذشته خانه‌ای بوده در تملک سیدرضا صدر طلافروش. در ادامه مشهورترین پلاک کوچه، یعنی منزل سابق آقاسیدجواد سیستمانی، قامت افراشته که اکنون به حسینیه ابوالفضل‌ی کاخکی‌های مقیم مشهد(بنش یگانه ۳) که از بدو تأسیس در سال۱۳۶۱ تاهنوز، محل استراحت‌هیئت‌های عزادار کاخکی و محفلی برای برگزاری عزاداری حضرت اباعباد^(ع)...^(۲)

ثبت یک نمای زیبا

زینبی! «نمای منزل قهرمان پور»، یکی از کاشی‌آبی‌هایی است که از گذشته این دیوار به یادگار مانده است. ۳دی ۱۳۸۴ روزی بود که نامه ثبت ملی این خانه تاریخی به دست مالکش رسید و از او خواسته شد از این سرمایه ملی محافظت کند. این منزل در خیابان آیت‌ا... بهجت‌کنونی و در کوچه مخابرات قرار دارد و پلاک ۹۲ بر سردر آن کوبیده شده است. جالب است که مالک بنا به ثبت آن اعتراض می‌کند و رئیس میراث وقت در پاسخش می‌نویسد که نمای این بنا، ثبت ملی شده است و هرگونه دخل‌وتصرف در داخل آن، نباید هیچ‌گونه لطمه‌ای به نما وارد کند. نمای این بنا که اکنون حدود نودسالی باید داشته باشد، آجرکاری‌های چهار و شش گوش با نقوش برجسته دارد، طاقچه‌هایی که با یک نوار ظریف فیروزه‌ای، آن را زینت داده است. اگرچه هیچ کاشی یا کتیبه‌ای نیست که بتواند تاریخ ساخت بنا و اطلاعاتی از این دست را به ما بدهد، از سروروی بنا می‌توان فهمید که کتیبه‌آن به دلیل نگهداری نشدن، ریخته یا از بین رفته است. آجرکاری‌ها با آجرهایی که برش دارد و ستون نماهای آجری، جزو تزییناتی است که به زیبایی هرچه بیشتر بنا کمک کرده است. بنای منزل قهرمان پور در کنار دیگر بناهایی که در کوچه مخابرات واقع شده‌اند، مجموعه‌ای ساخته‌اند که ما را به روزگار کهنه این شهر می‌برد. داخل خانه قهرمان پور، دو اتاق تودرتو و یک فضای ورودی است که در طول زمان، دستخوش تغییرات فراوان شده است. پوشاندن حاشیه بام با گچ، تعویض و تغییر پنجره‌ها و مسدود کردن پنجره با آجرچینی، جزو تغییراتی است که با نام تعمیر به این بنا آسیب زده است. این خانه در گذشته مسکونی بوده و در سال‌های دهه ۸۰ تبدیل به انبار شده است. بیشترین ارزشی که این نما داشته و همان نیز دچار تغییرات فراوان شده است، همراهی با یک بافت قدیمی به‌منظور احیای آن است.

روزنامه سفر خراسان ناصرالدین‌شاه

زینبی | علی نقی حکیم الممالک، نخستین سفرنامه ناصرالدین‌شاه به خراسان را در سال ۱۲۸۳ هجری قمری به دستور خود او که علاقه دارد اخبار سفرش ثبت و ضبط شود، می‌نویسد و آن را با نام «روزنامه سفر خراسان ناصرالدین‌شاه» در تهران به چاپ می‌رساند تا خاطر شاه مملکت را شادمان کند. آنچه شاه قاجار فکرش را نمی‌کرد، این بود که درنتیجه این اتفاق، اطلاعات تاریخی، جغرافیایی و مردم‌شناسی زیادی را در این زمانه در اختیار خراسان پژوهان و تاریخ‌دوستان قرار می‌دهد. این کتاب، نخستین سفر ناصرالدین‌شاه به خراسان را به زبان نشر بازگو می‌کند. در این‌گونه سفرنامه‌ها افزون‌بر اطلاعات جغرافیایی، اطلاعات تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی بسیاری درباره مردم سرزمین‌های مختلف را می‌توان یافت. کیانوش کیانی‌هفت‌لنگ، مصحح این اثر است که تلاش کرده است این سفرنامه ارزشمند را برای تمام تاریخ‌دوستان، خواندنی کند. انتخاب خط معیار به‌جای خط نستعلیق، حروف‌چینی دوباره کتاب و گویاسازی و نمایه‌سازی، از تغییرات نسخه جدید آن است.

زنده‌یاد استاد ایرج افشار نیز مقدمه‌ای بیست‌وشش صفحه‌ای بر کتاب در سال ۵۷ نوشته است که در باره سفرنامه‌های سلطان صاحب‌قران مانند مسافرت‌هایش به فرنگستان و عزیمت اوبه عتبات عالیات و دیگر سفرهای وی و ویژگی‌های آن‌ها توضیحاتی داده است.

در این سفرنامه، اطلاعات دقیق و ظریفی وجود دارد؛ برای مثال حکیم‌الممالک در مسیر رفت‌وبرگشت به‌طور دقیق از آبادی‌های و راه‌ها نام می‌برد. همین امر باعث شده است این اثر یکی از منابع باارزش در جغرافیای تاریخی و شناخت تغییرات این مناطق به‌شمار رود. نام کامل تمام همراهان شاه مانند حکیم‌باشی تولوزان، حاجی بابا ملک‌الاطبا، میرزا حسین دکتر، آقامیرزا سیدعلی، میرزا عبد‌العلی، میرزا مسیح، میرزا سیدحسین و میرزا حسین دواساز در این سفرنامه آمده است. ازسوی دیگر، اطلاعات بسیاری درباره زندگی گیاهی و جانوری مسیر سفر، نوع رفتار و برخورد مردم با کاروان و نگاه حاکمیت به مردم در این نوشته‌ها آشکار است. چاپ نواصرالدین شاه... نوشته علی نقی حکیم الممالک، با مقدمه زنده‌یاد استاد ایرج افشار به کوشش کیانوش کیانی‌هفت‌لنگ در سال ۱۳۹۲ و در ۳۴۰ صفحه، شمارگان هزار نسخه و بهای ۱۲ هزار تومان در قطع وزیری را انتشارات کلک سیمین در اختیار علاقه‌مندان و پژوهشگران قرار داده است.

تاریخ و هویت